

Borislav Skochev
(Bulgaria, Sofia)

Memory Proxies

Dyanko Markov, Petko Ogoyski and other Memoir Writers who Publish Testimonies of their Fellow Inmates

Abstract: Some former political prisoners from Bulgaria's communist era, collect and publish their own testimonies as well as those of their former fellow inmates. In what follows are presented the cases and motivations of Dianko Markov, Petko Ogoyski, Gancho Savov, Petar Boyadzhiev, Grigor Simov Bozhilov and Zenep Zafer. A discussion follows about their resistance against the forcible oblivion of totalitarianism, as well as their present-day resistance against forgetting and the falsification of historical truth as a projection of totalitarian oblivion.

Борислав Сkochев
(България, София)

Пълномощници на паметта

Дянко Марков, Петко Огойски и други мемоаристи, които публикуват свидетелствата на свои „братя по лагер”

През годините, в които изследвах концлагера „Белене”, разбрах колко важни са свидетелствата на бившите лагеристи за установяване на истината. Невинаги точни в детайлите, понякога объркващи хронологичния ред на събитията, съобщаващи погрешни имена и хиперболизирани лагерни слухове, те носят истината за страданието и за истинската цел на изтезанието. Обратно, документите на лагерната администрация и Държавна сигурност са ценни с хронологията и статистиката, но прикриват мъченията, фалшифицират обстоятелствата на убийствата, лъжат безобразно за „фашисткото” минало на жертвите и крият, зад банални клишета за превъзпитателната и стопанската дейност в концлагера, действителната задача на тази институция.

Така стойността на личното свидетелство за нас днес е изключително висока. Но за самите свидетели тя е неопценима. Защото е едно от оскъдните средства, с които човек може да се противопостави на тоталната власт. В природата на тоталната власт е да подменя миналото, за да контролира бъдещето. Миналото се *актуализира* ежеминутно от Министерството на истината; от историята изчезват събития, имена и лица. Хана Аренд нарича местата за задържане в тоталитарните държави „същински ями на забвението”, в които хората пропадат случайно и без да оставят обичайните следи на едно съществуване като тяло и гроб; те трябва да изчезнат така, сякаш въобще не са съществували (Arendt 1958: 434-435) и това е само част от

тоталитарното „организирано забвение“, разпростиращо се от носителите на писаното и изречено слово до скръбта и спомена на близките (Arendt 1958: 452). Както пише най-задълбоченият изследовател на „културата на мълчанието“ за българските концлагери – канадският професор Лилия Топузова, перифразирайки Бодриар, „забравата за насилието е част от насилието“ (Torouzoza 2014: 87).

Ето как паметта се превръща в оспорване и отхвърляне на тоталната власт над човека. Записките и скиците, дневниците и стиховете стават опасно оръжие – те се издирват, отнемат, прикрепят към досиетата и делата, влизат в обвинителните актове и изпращат авторите си в затвора. Мирек от „Книга за смеха и забравата“ оправдава неблагоприятното да си води дневник така: *Борбата на човека срещу властта е борба на паметта срещу забравата* (Кундера 2001: 9).

Борбата на паметта срещу забравата, срещу организираното забвение е същинският смисъл на спомените за тоталитарните репресии, независимо как мемоаристите определят своя дълг – като дълг към загиналите, като предаване на страшен опит, който не бива да се повтори, или като стъпка към съдебно или морално възмездие.

И тук е редно да отдадем почит на онези, които някога са избрали мълчанието. Защото не са искали да стоварят върху близките си своето страдание, травмата си, копнежа си за възмездие и в крайна сметка – своята участ на преследвани. Затварянето на отровата на спомена вътре в себе си е не по-малка саможертва от тази на преносителите на паметта. Едни от встъпителните думи на Александър Солженицин към първото, парижкото издание на „Архипелаг ГУЛАГ“ от декември 1973 г. са следните:

С години се въздържах да отпечатам тази вече готова книга: дългът към живите надделяваше над този към мъртвите.

Десетките автори на спомени, разкази, устни и визуални свидетелства за тоталитарните „ями на забвението“ в комунистическа България винаги разказват – освен собствената си история, и тази на други лагеристи и затворници, или се опитват да запишат и съхранят поне имената на колкото се може повече от тях.¹ Разказът за собствената трагедия няма да бъде завършен, пълноценен, добре разбран, без историята на останалите жертви, защото това е едно и също бедствие; забравата на невинно убития постига и оцелелия. И това не е колективистична, обезличена история, а отстояване на ценността и неповторимостта на човешката личност, обезценявана и заличавана от тоталитарната власт.

Тук ще се спра на онези от тях, които правят още една крачка към паметта и търсят, събират, съхраняват, с риск за себе си, и донасят до нас гласовете на своите „братя по лагер“ (Солженицын 1996: 57).

В предговора на „Архипелаг ГУЛАГ“ Солженицин пише:

Създаването на тази книга би било непосилно за сам човек. Освен всичко, което изнесох от Архипелага – с кожата си, паметта, ушите и очите – материал за тази

¹ А такова усилие правят и онези, които са избрали мълчанието. Надежда Божилова-Касабова, политическа затворничка в Сливенския затвор от 1949 г. до 1955 г., не е споделяла преживяванията си дори със съпруга си, също политически затворник, и едва през 2011 г., при срещата си с Лилия Топузова, прави един от най-детайлните разкази за изтезанията на политическите затворнички. Тогава тя показва тетрадка, в която е написала имената на 66 съзатворнички, техните присъди и с какво ги помни (Torouzoza 2014: 90-92).

книга ми дадоха с разкази, спомени и писма ... [тук би трябвало да следват имената на 227 души, но Солженицин ги запазва в тайна заради тяхната сигурност и са публикувани едва в руското издание от 1989 г. – вече 257 имена]. Не им изказвам тук лична признателност: това е наш общ паметник на всички измъчени и убити (Солженицын 2006: 10).

И Солженицин нарича себе си *пълномощник на разказите и писмата на мнозина* (Солженицын 2006: 8).

Следващият преглед на българските пълномощници на паметта непременно трябва да започне с две личности, посветили огромна част от живота си на събирането и публикуването на свидетелства – Петко Огойски и Дянко Марков.

ДЯНКО МАРКОВ е роден на 4 октомври 1922 г. в Плевен. Като момче е легионер, завършва Военното училище през 1944 г. и като летец защитава родното небе от англо-американските бомбардировачи, участва във войната срещу нацистка Германия и е награден с орден за храброст. През 1948 г. е осъден в скалпения от ДС процес за така наречения Втори легионерски център, политически затворник 1948-1952 г., след което е строителен работник, миньор, стругар, цигулар в Операта.

През 1990 г. Дянко Марков и брат му Георги основават съюз „Истина“. Мисията на Съюза е да документира всички форми на политическото насилие в България и над българското население в други страни, да издири масовите гробове, да идентифицира жертвите и да увековечи паметта за тях, да оказва правна помощ на репресираните хора за реабилитация и компенсация, да информира обществото за комунистическите престъпления. Над двадесет години членовете на Съюза по места събират анкетни и регистрационни листове на репресирани хора, спомени, свидетелства, лични документи. Днес този архивен масив е в Държавния архив и по оценка на Архива това са едни от най-пълните свидетелства за тоталитарните репресии в България и те представляват коректив на фондовете на Държавна сигурност от гледната точка на жертвите.

Вестник „Истина“, чийто главен редактор е Дянко Марков, публикува неизвестните истории на стотици жертви на комунизма. В него Дянко Марков публикува и стихове на политически затворници и лагеристи, някои от които помни още от затвора.

Преди години съставих интернет антология на затворническа и лагерна поезия, главно върху стихове на различни автори, публикувани от Дянко Марков, и с дадените от него биографични сведения за авторите. През март 2009 г. представих антологията на конференцията „Антитоталитарната литература“, организирана от Вихрен Чернокожев, и г-н Чернокожев оцени като заслуга на Дянко Марков, че е обърнато внимание към

един немалък масив от почти непроучвана лагерна и затворническа литература след 1944 г. (Чернокожев 2009: 18).

В книгата си „Свидетелствам под клетва“ Дянко Марков пише, че работата му е мотивирана от чувството за дълг да се противопостави на непознаването, лъжата и клеветата за историческото минало:

От векове установена закономерност е, че когато в една обществена среда владее нетърпимост към Истината, както бе във всички страни, попаднали под

комунистическа диктатура, или когато съществуващите условия в една обществена среда не дават възможност на значителен брой от принадлежащите към нея хора да узнаят Истината за събития, хора, идеи, култура, съзнателно скривани от господарите над средствата за информация и въздействие, както е днес при демократичната метаформоза на комунистическото всевластие, в образуваната информационна ниша неизбежно се настаняват лъжата и клеветата. [...] Това, към което съм се стремял, бе да представя истинския дух на епохата; да осветля откъм непозната страна динамиката на събитията и ролята на обществени среди, лица и организации, представяни до днес невярно поради преднамерено нечестно отношение или просто от страх пред Истината (Марков 2012: 3-8).

Уникално със своята продължителност, последователност и мащаб на издирването, делото на ПЕТКО ОГОЙСКИ е „обречение“, както сам го определя. Той е роден през 1929 г. в софийското село Огоя, земеделец по убеждение, осъден през 1950 г. на 5 години затвор по скалъпени обвинения в организиране и ръководене на „въоръжена противонародна банда“ и през 1962 г. на 2 години затвор за „вражески стихове“.² Изтърпява присъдите си в Ломския, Плевенския, Шуменския, Софийския и Старозагорския затвор и в концлагера „Белене“. Виждайки, че почти всички затворници и лагеристи са обикновени български селяни, избира да стане техен глас пред историята:

Това положение ме накара да усетя, че бедстващият народ, в лицето на тези селяни и селски момчета, студенти, работници и занаятчии, е изоставен от своя обществен елит. Че неговите мъки и въжделения, неговите свидни жертви ще останат незнани, нечути и неописани, ако не роди свои собствени летописци. Изгарян от тези си мисли, и аз още на втората година от затворничеството си започнах своите "Записки", макар до кръв да се изчервявах в себе си, че се самоназначавам за такава една "историческа" мисия. Но жестоко щедра бе към мен съдбата да ме прекара през ужасите на шест затвора и два лагера, сякаш ме подкрепя и "командирова" за тази моя тайна цел. Защото не личните ми мъки са основният мотив на тези „Записки“, въпреки че (по сюжетно-фабулни правила) много от тях са от първо лице. Хиляди други преживяха много повече, хиляди загинаха или умряха в ноктите на тиранията. Затова *не с правото на очевидец, а със задължението на оцелял* сега сядам да систематизирам в книга тези записвани, запаметявани, укривани, допълвани и уточнявани мои „Записки“ в проза и стихове (Огойски 2005: 3).

Тези думи напомнят думите на Александър Солженицин пред списание „Льо Поан“ от декември 1975 г.:

Исках да бъда памет. Паметта на народа, сполетян от голяма беда (Suffert 1976: 12).

² Тази присъда е заради съхраняването на чуждо свидетелство. Огойски отпечатва на пишеща машина стиховете на съзатворника си от ТВО „Белене“ Герчо Джамбазов и ги подвързва в самиздатска книжка „Персинци“. На процеса успява да прикрие авторството на приятеля си. При излизането си от Старозагорския затвор през 1963 г. Огойски успява да изнесе, зашита в дрехите си, свои и чужди стихове, а в една тетрадка – стихове на съзатворника си Жеко Стоянов като превод от измислен испански поет (Огойски 2005: 190-211, 264-265.)

Петко Огойски започва да води записки през 1951 г. в Шуменския затвор, а през 1953 г. тайно ги изнася от концлагера „Белене“. Те са основата, върху която пише своите „Записки за българските страдания – 1944-1989 г.“. В продължение на 43 години попълва сведенията си, като посещава свои съзатворници из страната. След като през 1995 г. издава първите два тома на „Записките“ със спомоществателството на свои „събратя по съдба“, към него се обръщат

десетки страдалци и техни близки с нови и нови данни за уволнявани, изселвани, арестувани, бити, убивани, осъждани, откарвани в лагери или прогонвани в тежка чужбина български граждани (Огойски 2000: 4).

Огойски започва трети том и отново тръгва из страната, като прави проучвания и в архивите. Неговата мемоаристика прераства в работа на изследовател и историк, във втората и третата си книга чрез имената и историите на стотици хора представя различните форми на тоталитарната репресия и антикомунистическата съпротива, пише за страданията на българите във Вардарска и Егейска Македония, Западните покрайнини, Банат, Молдова, Бесарабия, Средна Азия, Сибир и публикува списъци на избитите без съд и присъда по области и градове. Заема се с това непосилно дело в момент, когато

тази тема е под негласното табу, както от ония, които са виновни за народните страдания, така и от тези, които с овчето си мълчание са косвените им съучастници

и когато

гробовете на мъртвите отдавна са бурениясали, а оцелелите живи съвсем остаряха и ден по ден си отиват, а архивите са все още недостъпни (Огойски 2008: 225).

Но главната цел на неговото „обращение“ е паметта за всяка погубена личност:

Живи и мъртви братя страдалци!... Цели 43 години аз обхождах да ви търся от Видин и Кула до Свиленград и Странджа, от Силистра и Добрич до Петрич и Гоцеделчевско, от Свищов и Белене до Девин и Златоград, по Европа, Азия и Америка... Където не можах да стигна с нозете и очите си, продължих с мисълта си, та с душевния си поглед да видя и запиша мъченическите ви голготи, милите ви родни имена. [...] Извиках ви от небитието на забравата, та с крилата на белите листа да се завърнете при народа си. Да останете сред децата, внуците и сродниците си, да влезнете в класните стаи на учениците, в дискусиите на студентите, в стиховете на поетите! Извиках ви, за да заживеете живота вечен на мъчениците... (Огойски 2005: 273).

Петко Огойски се пита:

Колко ли още дни е предвидил Бог пред мен, за да изпълня своето обещание, преди да ме приемат като свой духовете на ония, дето спят под буренациите на островите по Дунава, под шубраците на Сливенския балкан и Родопите, в Могилските гробища край Старозагорския затвор, удушените в Пазарджишкия, завързаните полуживи в чувалите от Ловеч? Колко ли още, Господи?... (Огойски 2005: 4).

Физическото и умствено дълголетие на Дянко Марков и Петко Огойски изглеждат като дар свише за тяхната мисия. И двамата притежават необикновено силно чувство за история, посветили са живота си на паметта, превърнали са домовете си в музеи и архиви. При среща с тях човек остава поразен от удивителната им памет, от познанията им, от яркото им слово и способността да водят диалог, без да изпаднат в монолога на спомена. И двамата имат своите идейни убеждения, но изповядват научената в комунистическите затвори истина, че жертвите на тоталитарното насилие не могат да се делят по партийен или верски признак. В програмния си документ съюз „Истина” (в. „Истина”, бр. 1, юли 1990) декларира, че

се издига решително над всякакви тесни партийни и съсловни интереси; обявява се решително против деленето на репресираните на чисти и нечисти; нашият дълг е да разкрием фактите – обективно и непредубедено.

А Петко Огойски казва:

Пиша с еднакво внимание към всички, без оглед на политически убеждения, вяра, етнос, пол и възраст, стига да съм уверен, че са репресирани по политически причини (Огойски 2000: 4).

ГАНЧО САВОВ е роден на 25 октомври 1930 г. Той е писател, преводач и учен по южнославянски литератури. През 1974 г., след февруарския пленум на ЦК на БКП, посветен на борбата срещу идеологическата диверсия, е осъден на 18 години затвор по скалъпени обвинения в шпионаж и идеологическа диверсия. Присъдата си изтърпява в един от политическите отряди на Старозагорския затвор – I отряд. Излиза от затвора през 1985 г. и до 1989 г. е работник без право да публикува. След 1989 г. е реабилитиран, работи като редактор, а в периода 1994-1997 г. е главен редактор на списание „Панорама“ и председател на Съюза на преводачите в България.

В книгата си „Капан за контри“ Ганчо Савов разказва историята на своето задържане, следствие, осъждане и затвор. Но напълно равнопоставени с разказа за личната му съдба са и разказите за съдбата на неговите *колеги* от Старозагорския затвор. Техните истории са предадени често от първо лице – с цитати от непубликуваните им спомени, които са му били предоставени. Чрез собствената и на колегите си затворническа съдба Ганчо Савов прави анализ на репресивната система на комунизма, на методите и средствата ѝ. С конкретните случаи от Старозагорския затвор в годините 1974-1984 той демонстрира тактиката на следствието на Държавна сигурност да скалъпва обвинения, да подвежда и набеждава жертвите, да добавя към политическите обвинения и скалъпени стопански или криминални обвинения; разкрива идеологическия характер на прокурорското обвинение, некомпетентността и послушанието на съда; показва как става набеждаването на затворници за вътрешни присъди. Рисува затвора като друг свят, но и като място, където човекът може да съхрани нормалността си, където съществува солидарност и има неписан етичен кодекс на политическите затворници, където политическите опоненти преодоляват противоречията си, а етнически и религиозни линии на разделение напълно липсват. Описва и съдбата на затворниците след затвора, отново подложени на постоянно преследване.

В предговора на „Капан за контри“ Ганчо Савов пише:

В книгата нещата са представени от позицията на хората, поставени под прицела на властта и обвинени противозаконно в антидържавни престъпления. Тези хора бяха много. [...] В Старозагорския затвор (в който, с извънредно малко изключения, бяха политическите затворници в България) само през последните две десетилетия на живковия режим са преминали не по-малко от хиляда души. А затворническите политически отряди от един през 1974 г. в 1984 г. бяха вече три. [...] Макар че заслужава всички репресирани да бъдат представени равноправно, в книгата споменавам само малка част от тях, понеже практически не е възможно да се говори за всички. Тук ще стане дума за мои съзатворници, с които съм общувал по-отблизо, т.е. чиито случаи познавам и които илюстрират добре различни характерни страни от системата на политическите репресии у нас (Савов 1998: 8).

ПЕТЪР БОЯДЖИЕВ е роден на 3 юли 1941 г. На 15 август 1968 г. е арестуван за разпространяването на позиви за излизане от Варшавския договор, за свобода на сдруженията и многопартийност. Осъден е на 12 години затвор при строг режим. Изтърпява присъдата в Старозагорския затвор, където става един от авторитетните политически затворници. Освободен е на 3 май 1978 г. С помощта на приятеля си и съпроцесник Алфред Фосколо успява да избяга от страната, установява се във Франция, и тримата, заедно с техния избягал по-рано от България приятел Антон Машев, действат като група за натиск върху комунистическите власти у нас, а в последните години на режима – и в доверена връзка на репресираните и съпротивляващите се срещу режима със западните медии. В последните години Петър Бояджиев създава три блога:

„Peter Boyadjiev и приятели“ (За младите и без гузна съвест – истината за лъжата <http://democrata79.blogspot.com/> [прегледан 21.05.2019]),

„Държавна сигурност срещу българите“ (<http://democrata92.blogspot.com/> [прегледан 21.05.2019]) и

„Peter Boyadjiev и приятели – 2“ (<http://democrata68.blogspot.com/> [прегледан 21.05.2019]).

В тях публикува записи на телефонни разговори със свои съзатворници като Илия Минев, Едуард Генев и Григор Симов, и с други членове на Независимото дружество като Димитър Томов и отец Димитър Амбарев; спомени на Едуард Генев за негови съзатворници, за дейността на Дружеството и негови интервюта за френската преса; публикации на или от негови съзатворници като Георги Кулев, Алфред Фосколо, Благой Топузлиев, спомени на Димитър Пенчев за концлагера „Белене“, документи от неговото и на Димитър Пенчев досиета в ДС.

Във встъпителните думи към блога „Петър Бояджиев и приятели – 2“ той пише:

В по-голямата част от публикуваните в този блог документи, излизат в публичното пространство редица имена на достойни българи, които с живота си са защитили определени ценности, засега поне официално приети от днешното българско общество като водещи. Техните палачи обаче и до днес полагат огромни усилия да скриват истината от младите българи, както правеха това в продължение на 45 години. [...] След всеки документ ще посоча списък на имената, появяващи се в документа. Ще направя връзка за това име в очакването постепенно да се запълват празните места около тези имена. Надявам се, че млади изследователи, студенти и други ще подкрепят и продължат делото на

Петър Добрев, Николай Василев, Виктория, Даниела Горчева и други, задълбочавайки в този процес (<http://democrata68.blogspot.com/> [прегледан 21.05.2019]).

ГРИГОР СИМОВ БОЖИЛОВ е роден през 1952 г. в трънското село Парамун. Политически затворник в Софийския, Ловешкия и Старозагорския затвор от 1971 г. до 1981 г. и от 1983 г. до ноември 1985 г. През ноември 1986 г. написва писмо-апел до Общоевропейското съвещание за сигурност и сътрудничество във Виена и декларация за присъединяване към апела на 122 унгарски, чехословашки, полски и източногермански дисиденти от октомври 1986 г. по случай 30-годишнината от Унгарската революция. Тези документи, подписани от още петима бивши политически затворници от Старозагорския затвор, Григор Симов ги внася в посолството на САЩ и те достигат до Виенската конференция като първия колективен протест от България, подписан неанонимно от политически противници на режима. Григор Симов е арестуван през януари 1987 г. и след два месеца следствие е интерниран в с. Кайнарджа, Силистренско. Тази акция е базата, върху която се създава Независимото дружество за защита на правата на човека в България през януари 1988 г., на което Григор Симов е координатор. В спомените си „Срещу течението“ Григор Симов публикува част от спомените на своя най-добър политически приятел и съзатворник Христо Цачев, която се отнася до трите години на Цачев в лагера „Белене“:

В първи отряд на Старозагорския затвор, се сближихме с Христо Цачев от с. Долна Липница, Търновско. Когато вече пишех спомените си и се опитвах да спомена, с по няколко изречения, повече хора, се оказа, че за Цачев (а и за Илия Минев) не знаех основни факти, макар да бяхме най-добри приятели! Затова, по мое искане, при едно от посещенията ми при него, само няколко седмици преди да почине пролетта на 2004 г., Цачев ми продиктува основни факти и дати от биографията си. През онези фатални месеци не можах да намеря или да купя касетофон, за да запишем всичко, което Цачев можеше да разкаже, а той помнеше много добре всичко и всички, макар да беше тежко болен. След смъртта на Цачев заедно с неговата изключително добра и грижовна съпруга, Мария, прегледахме оставените от него писмени документи, сред които намерих саморъчно написани спомени за периода 1944-1959 година! В тези спомени, "за щастие", влиза и Беленският лагер! [...] За голямо съжаление, поради тежките болести и беднотията, Цачев не успя да напише повече и спомените му свършват тук! [...]

Христо Цачев не успя да допише спомените си, но ако даде Господ, ще се опитам аз да допиша и публикувам борбите и страданията му за свобода и демокрация и за идеите на БЗНС! Но и само беленските му спомени да останат публикувани, няма да е малко, защото от опит знам, че който не разбира от една дума, няма да разбере и от 100! (Божилков 2010: 175, 185, 187)

Григор Симов озаглавява една от главите на книгата си *Д-р Васил Пеев и ненаписаният български ГУЛАГ*. За този свой съзатворник той пише:

От разговорите ни знам, че е бил в повечето затвори на социалистическа България, включително и в Белене! Мечтата му бе да напише български Архипелаг ГУЛАГ, пред който този на Солженицин щял да бледнее, защото

Пеев е бил свидетел на безброй затворнически съдби и одисеи и на масови жестокости, а и целенасочено разпитваше и помнеше много случки и драми! [...] Заради стремежа си да опише неописуемата епопея на българските комунистически затвори и лагери, Пеев често повтаряше: Аз трябва да оцелея! Аз трябва да оцелея! Доктор Васил Пеев не оцеля и най-вероятно не е успял да напише българския Архипелаг ГУЛАГ! Но дано все пак има запазени някакви негови записки! Дано! (Божилов 2010: 52-53)

През 2018 г. Григор Симов и д-р Николай Илиев публикуват спомените на Христо Чачев и на Гиго Байкушев от затворите и лагера „Белене“, като Григор Симов ги набира на компютър и добавя биографични бележки (Симов, Илиев 2018).

ЗЕЙНЕП ЗАФЕР е родена през 1958 г. в с. Корница, Гоцеделчевско. През март 1973 г., петнадесетгодишна, става свидетел на бруталното смазване на съпротивата на селото срещу насилствената смяна на имената на помаците. Вуйчо ѝ е убит пред очите ѝ, а семейството ѝ е принудително заселено за 5 години в с. Славовица, Плевенско, а след това в с. Фелдфебел Дянково, Толбухинско. Зейнеп Зафер продължава да се съпротивлява на смяната на името ѝ и по време на насилствената смяна на имената на турците, заедно с други трима нейни близки, е осъдена на 2 години затвор. След като излиза от Сливенския затвор в края на декември 1986 г., е принудително заселена в с. Ботево, Михайловградско. Там тя, нейният брат и братовчедите ѝ стават членове на Независимото дружество за защита правата на човека в България и Зейнеп Зафер е избрана за пълномощник на Дружеството за Варненска област. В това си качество тя трябва да се срещне с френския президент Франсоа Митеран, при неговото посещение през януари 1989 г., но е арестувана от Държавна сигурност, а на 3 февруари 1989 г. е експулсирана от България. Живее в Анкара, професор в Анкарския университет, ръководител на катедра „Български език и литература“ във Филологическия факултет на университета. През 2015 г. заедно с Вихрен Чернокожев издадоха антологията „Когато ми отнеха името“, която съдържа стихове, спомени, разкази, дневници, писма на над 40 български мюсюлмани за насието, извършено над тях от комунистическия режим. Вихрен Чернокожев подбира текстовете, издадени на български, а Зейнеп Зафер – тези на турски, и се свързва с авторите им, за да ги убеди творбите им да бъдат включени в антологията.

След експулсирането ѝ в Турция, Зейнеп Зафер събира издадените – в България и в Турция – спомени за насилствената смяна на имената на мюсюлманите. Тя разказва така за мотивацията си:

На 28 март 1973 г. мирните протести в Корница бяха смазани най-жестоко и пред очите ми беше убит вуйчо ми Хюсеин Карахалил. Изселени същата сутрин в далечното плевенско село Славовица, не можех да се отърва от преследващите ме страшни кадри на жестокото нападение, нощем се будех от кошмари, изстрелите, виковете на съселяните ми за помощ не ми даваха покой. В дългите безсънни нощи многократно се заричах някога да разкажа на хората за това така добре замаскирано престъпление срещу стотици хиляди. [...] Гражданите в България трябва да се запознаят с тази различна, вътрешна, чувствителна, съвсем човешка гледна точка на пострадалите. Читателят има нужда да почувства със сърцето си, да усети с душата си болката от насието, от принудата да се откажеш от идентичността си и да приемеш насилствено

наложеното ти нелепо преображение, да напуснеш родното си място и да се хвърлиш в бездните на емиграцията (Юмер, Зафер 2015).

* * *

Дали делото на бившите лагеристи и затворници да дадат глас и памет на своите другари, да се преборят с безразличието и продължаващото *организирано забвение* е успяло, днес не можем да кажем. Формирането на националната памет е неспиращ и сложен процес, за който публикуването на тези свидетелства е безценно, но има още нещо, което е нужно. Солженицин, към благодарността си към всички, които са му сътрудничали в написването на „Архипелаг ГУЛАГ“, прибавя и благодарност към бъдещите читатели:

А ако още дълго не просветне свободата в нашата страна, самото четене и препредаване на тази книга ще бъде голяма опасност – така че и на бъдещите читатели съм длъжен с благодарност да се поклоня – от името на тях, на загиналите (Солженицын 2006: 10).

Днес опасност няма, но написаното остава вярно: читателите на тези свидетелства също са преносители на паметта.

ЛИТЕРАТУРА

- Arendt 1958: *Arendt, H.* The Origins of totalitarianism. New York, Meridian Books.
- Suffert 1976: *Suffert, G.* Solzhenitsyn in Zurich [interview 29.12.1975] – В: Encounter, April 1976, 9-15.
- Topouzova 2014: *Topouzova, L.* Reclaiming Memory: The History and Legacy of Concentration Camps in Communist Bulgaria. PhD Dissertation, University of Toronto.
- Божилов 2010: *Божилов, Гр. Симов.* Срещу течението. София.
- Кундера 2001: *Кундера, М.* Книга за смеха и забравата. София, Колибри.
- Марков 2012: *Марков, Д.* Свидетелствам под клетва. София, Ренесе. 3-8.
- Огойски 2000: *Огойски, П.* Записки за българските страдания 1944-1989 г. София, Вулкан 4, Т. 3.
- Огойски 2005: *Огойски, П.* Записки за българските страдания 1944-1989 г. София, Феномен, Т. 1.
- Огойски 2008: *Огойски, П.* Записки за българските страдания 1944-1989 г. София, Т. 2.
- Савов 1998: *Савов, Г.* Капан за контри. София, Аб.
- Симов, Илиев 2018: *Симов, Гр., Н. Илиев.* Спомени от затворите и лагера „Белене“ 1944 – 1959 г. (от Христо Цачев и Гиго Байкушев). София.
- Солженицын 1996: *Солженицын, А.* Бодался теленок с дубом. Москва, Согласие.
- Солженицын 2006: *Солженицын, А.* Архипелаг ГУЛАг, 1918-1956. Опыт художественного исследования. Екатеринбург, У-Фактория.
- Чернокожев 2009: *Чернокожев, В.* Антитоталитарната литература: памет за злото, отговорност за бъдещето. – В: Антитоталитарната литература. София, Изд. център „Боян Пенев“.

Юмер, Зафер 2015: *Юмер, М., З. Зафер*: Икономическото развитие на страната е пряко свързано с разбирателството и диалога [интервю]. – В: *Заман*
<http://zaman.bg/bg/zeynep-zafer-ikonomiticheskoto-razvitie-na-stranata-e-pryako-svarzano-s-razbiratelstvoto-i-dialoga/>. 21 юли 2015. [прегледан 12.04.2019].